

B.2.3 Krajina

B.2.3.1 Krajina v územním plánování

Krajina je v urbanismu a územním plánování pojímána jako území specifické svou geografickou polohou, strukturou přírodních a civilizačních složek a vnější tvářností – krajinným obrazem. Toto pojetí odpovídá do určité míry definici *krajiny* dle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů: „krajina je část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“. V tomto smyslu a v nejširším pohledu hovoříme *v kulturní krajině o primární struktuře (přírodním subsystému), sekundární struktuře (kulturně-technickém subsystému) a terciární struktuře (kulturně-historickém subsystému)*. Subsystémy krajiny tedy pokrývají veškeré území a vlastnosti krajiny se mění podle významu jednotlivých subsystémů, resp. podle míry přítomnosti a vztahu přírodních a civilizačních složek krajiny. Hovoříme pak o *krajině městské (urbánní), příměstské (periurbánní, suburbánní) a krajině venkovského prostoru (rurální)*.

Pozornost, věnovaná ochraně životního prostředí, vytváření a rozvíjení podmínek pro trvale udržitelný rozvoj (a trvale udržitelné využití území) přináší tendence k silnějšímu a jednoznačnějšímu uplatnění ekologických a krajinářských hledisek v územního plánování, resp. v pořizování územně-plánovacích podkladů (ÚPP) a dokumentace (ÚPD). Jedná se o problematiku *péče* o přírodní prostředí a o krajinu, *ochranu* přírodních, kulturních a estetických hodnot krajiny, *rozvíjení* ekologicky, hygienicky a psychicky příznivého prostředí sídel a o další otázky.

Od zkoumání krajinných limitů k chápání krajiny jako součásti kvality životního prostředí

Posilování důrazu na ochranu životního prostředí zaměřilo v 80. letech 20. stol. pozornost nejenom k územní ochraně přírody (maloplošná a velkoplošná chráněná území) ale také ke zkoumání *teorií ekologické stability, ekologických sítí* a jejich využití v plánovací praxi v podobě *územních systémů ekologické stability*. V normativně pojaté urbanistické tvorbě byla kvalita prostředí nových obytných souborů podporována *soustavou ukazatelů týkajících se zeleně*. Realizace ploch zeleně (kvalita výsadeb, ztvárnění urbanistického parteru a následná údržba) byla však nedostatečná, stejně jako budování okrskových, obvodových a celoměstských parků.

Problematika přírodního prostředí a krajiny byla v urbanismu chápána velmi rozdílně a to podle toho, jaký úhel ohledu řešená problematika vyžadovala. Tento úhel pohledu tkvěl zejména v:

- a) měřítku problematiky, kdy byla pozornost věnována *vztahu krajiny a struktury osídlení* (event. dalším klíčovými funkcím, jako je těžba, rekreace, lázeňství atd.), vztahu města a jeho příměstské krajiny, vlivu celků a prvků městské krajiny na vývoj městské struktury nebo *využití přírodních prvků* v prostředí vesnice;
- b) rozdílném důrazu na aspekty *významu přírodního prostředí a krajiny* jako např.:
  - krajina jako území s přírodními, kulturně-historickými a estetickými *hodnotami*, podmiňujícími jeho využití (území se zvláštními podmínkami a omezeními využití),
  - krajina jako ekologicky hodnotné území s přírodními hodnotami, tvořícími *rovnováhu* urbanizovanému prostředí (důraz na ochranu přírody a krajiny),

- přírodní prostředí jako *prostorotvorný systém* (terén, vodoteče, vegetační kryt), členící území města a tvořící souvislost s přírodním zázemím, spoluvytvářející obraz města (důraz na význam v kompozici),
- jako *funkční subsystém* rekreace a přírodního prostředí (důraz na funkční a prostorové vztahy),
- jako soustava ploch zeleně, nesoucí v sobě *systém ekologické stability* (důraz na vytvoření ekologické sítě).

Tyto a další pohledy se promítaly do územního plánování.

V zásadě se jednalo o:

- řešení ploch zeleně (funkční využití),
- systém ekologické stability,
- ochranu přírody,
- ochranu ZPF.

Tyto *dílčí materiály* však zdaleka *nepokrývaly krajinářskou problematiku dostatečně*. Zpracovatelé územních plánů proto podle konkrétních podmínek území doplňovali povinné přílohy ÚPP a ÚPD o další doprovodné materiály. Jednalo se nejčastěji o zachycení a dotvoření členění krajiny strukturálními prvky, o identifikaci stop historického vývoje krajiny nebo o rozbor prostorových vztahů, spoluvytvářející specifický charakter krajiny.

Problém však tkvěl v tom, že řada dílčích krajinářských analýz a koncepčních záměrů řešení byla zpravidla vztahována k problémům urbanistické struktury. Nebyl tím však dostatečně řešen vztah ke krajině strukturní. Je možno říci, že se jedná o pojmy blízké a překrývající se. To je ovšem názor, vycházející pouze z jedné roviny – roviny urbanistického nazírání, jehož výstupem je územní plán, který pomocí funkčního a prostorového uspořádání zastavitelného a nezastavitelného území vytváří předpoklady pro uskutečnění základních sociálních, ekonomických a ekologických funkcí města.

Ukázalo se však, že *pojetí krajiny* jako struktury ekosystémů a *urbanistické struktury* jako struktury sociálních, funkčních a prostorových vztahů *vzájemně nekoresponduje* a může se do určité míry míjet.

Tyto problémy se v posledních letech projevíly v kladení důrazu na *komplexnost přístupů k tvorbě životního prostředí*, na posílení souladu struktury přírodních složek a urbánní struktury v městské a příměstské krajině a na ochranu a využití hodnot kulturní krajiny v plánování venkovského prostoru. Vznikly náměty na vytvoření *systému krajinářského plánování* a na řešení jeho vztahu k územnímu plánování. Oproti těmto tendencím však vystupuje do popředí realita nezvladatelné urbanizace a suburbanizace a urbánní zásahy do volné krajiny venkovského prostoru.

Celostní pohled v hodnocení krajiny

Posílení významu analytických prací a rozšíření jejich krajinářských aspektů se obráží ve snaze o identifikaci kvalit krajiny v komplexnosti pohledu na pozitivní hodnoty a negativní jevy. V pohledu na krajinu se objevuje *vyváženost mezi aspekty přírodovědnými, krajinářsko-estetickými a kulturně-historickými*. Takový přístup může předem omezit konflikty vyplývající ze situace, kdy se na jedné straně objevují urbanistické a územně-plánovací práce, chápající krajinu víceméně jako území pro rozvoj funkcí měst nebo vesnic, na druhé straně pak ochranářské tendence, nepočítající s ekonomickým rozvojem a se sociálními změnami.

Koordinace činností, řešících jednotlivé problémy krajiny

Problematikou krajiny a venkovského prostoru se zabývá řada odborných prací, které pořizují jednotlivé rezorty – životního prostředí, místního rozvoje, zemědělství a kultury. Tyto práce jsou spojeny se systematickou činností v jejich pořizování, projednávání a realizaci. Tyto práce mají buďto pevný legislativní podklad, jako např. územně plánovací podklady a územně plánovací dokumentace, souhrnné pozemkové úpravy, územní systémy ekologické stability, plány péče o zvláště chráněná území a další nebo mají povahu oborových dokumentů. Bylo by třeba, aby záměry, které by mohly mít vliv na kulturní krajinu, byly *koordinovány* a to sice *v poloze koncepcí i v poloze konkrétních záměrů*.

Komplexnost pohledu v urbanistické koncepci, pojetí krajiny v územním plánování

V tvorbě urbanistické koncepce jsou zahrnuty aspekty tvorby urbánní, suburbánní a rurální krajiny spolu s aspekty funkčně provozními, prostorovými, kulturními a sociálně-ekonomickými. Koncepce se týká jak zastavěného, tak i nezastavěného území, u venkovských obcí i hospodářsky nebo rekreačně využívané krajiny. Vychází se zde z *obecného pojetí krajiny jako základního rámce a jako prostředí* pro uskutečňování sociálního, kulturního a ekonomického rozvoje, z pojetí krajiny nejenom jako součásti architektury a prostředí architektonické tvorby, ale též jako krajiny, která je sama uměleckým dílem.

V územním plánování je krajina chápána jako území, ve kterém převládají přírodní složky (terén, voda a vegetace) vůči složkám civilizačním (zástavba, stavby, zpevněné plochy, technická zařízení). Jedná se o převážně o nezastavěné území, jehož plochy jsou tvořeny zejména:

- soustavou ploch zeleně, resp. skladebnými součástmi systému celoměstské zeleně,
- zemědělským půdním fondem,
- plochami určenými k plnění funkce lesa,
- zvláště chráněnými územími,
- významnými krajinnými prvky,
- prvky územního systému ekologické stability,
- pásmy hygienické ochrany,
- zónami ekologických rizik a limitů.

Zapojení veřejnosti formou osvěty, účasti na hodnocení a na rozhodování

Mimořádně důležitým okamžikem péče o kulturní krajinu je osvěta. Zde začíná i končí *účinnost* a dopad mnoha koncepcí a dobrých myšlenek. Nejširší veřejnost, návštěvníci a uživatelé krajiny musí být systematicky seznamováni s problémy a hodnotami, které krajina má, s cestami, kterými vznikl dnešní stav krajiny, s podstatou vývoje přírodních a kulturně-historických hodnot krajiny. Je nutno, aby lidé krajině porozuměli, aby je problémy krajiny zaujaly, aby jim připadaly významné a důležité, aby si uvědomovali mnohostranné souvislosti. Pouze lidé, kteří jsou *poučeni*, kteří mají porozumění a osobní vztah ke krajině, mohou chápat, že hodnoty přírodní, kulturně-historické a estetické mohou být užitečné pro sociální a ekonomický rozvoj oblasti nebo mohou být dokonce důležitým zdrojem tohoto rozvoje. Vedle výrobních činností a služeb bude ekonomickým zdrojem také rekreace, turistika, poznávání, dotace do ochrany přírody a památkové péče.

Legislativa

Dle vyhlášky MMR č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti jsou v územně analytických podkladech sledovány vedle dalších prvků urbánní struktury jevy týkající se přírodních,

kulturně-historických a estetických hodnot krajiny. Taxativní určení rozsáhlého souboru jevů, jejichž identifikace a vyhodnocení v *územně analytických podkladech* se stane východiskem pro zpracování územně plánovací dokumentace, představuje potřebné vstupy pro komplexní pojetí tvorby krajiny.

Zásady územního rozvoje obsahují zejména koncepci rozvoje území kraje, určující základní požadavky na jeho účelné a hospodárné uspořádání, vyjádřenou ve vztahu ke krajině upřesněním územních podmínek koncepce ochrany a rozvoje přírodních, kulturních a civilizačních hodnot území kraje a vymezením cílových charakteristik krajiny

Územní plán obsahuje úkoly, které se významně týkají hodnot a uspořádání krajiny, zejména koncepci rozvoje území obce a ochrany jeho hodnot, urbanistickou koncepci včetně vymezení zastavitelných ploch, ploch přestavby a systému sídelní zeleně, koncepci uspořádání krajiny, včetně vymezení ploch a stanovení podmínek pro změny v jejich využití, územní systém ekologické stability, prostupnost krajiny, protierozní opatření, ochranu před povodněmi, rekreaci, dobývání nerostů a podobně.

Regulační plán obsahuje m.j. podmínky pro ochranu hodnot a charakteru území, podmínky ochrany navrženého charakteru území, zejména ochrany krajinného rázu a podmínky pro vymezení a využití pozemků územního systému ekologické stability,

Cíle

Základním a obecným cílem péče o krajinu a přírodní prostředí, zakotveným v územním či regulačním plánu je ochrana, péče a rozvoj podmínek pro uskutečňování přírodních a sociálně-ekonomických procesů jako předpokladu trvale udržitelného rozvoje, resp. využití území. Tento úkol bude v územně plánovací dokumentaci zajištěn zejména přijatelnou koncepcí využití území a soustavou opatření, limitů a podmínek, zajišťujících realizaci následujících cílů.

Zachování a posílení biodiverzity a ekologické stability území – zvýšení ekologické hodnoty ploch zeleně zásahem do vegetačního krytu, zřízením nebo obnovou vodních a zamokřených ploch atd., respektování a naplnění rámce trvalých ekologických podmínek, propojování ploch přírodního a přírodě blízkého charakteru do systému ekologické stability a propojení biotopů, zapojení přírodních a přírodě blízkých prvků městské krajiny do funkčního systému zeleně městské struktury.

Posílení polyfunkčnosti systému zeleně – zachování existujících a vytvoření nových ploch zeleně, diferenciací ploch zeleně a dalších ploch přírodního a přírodě blízkého charakteru dle funkčního využití ploch a charakteru vegetační složky.

Ochrana půdy jakožto základního prostředí pro uskutečňování přírodních procesů, omezení rozsahu zastavěných a zpevněných ploch, ochrana vodního režimu v území.

Ochrana přírody, krajiny, rostlinných a živočišných druhů – zapojení cenných ploch zvláště chráněných území a cenných biotopů do systému zeleně, vytvoření specifických podmínek a vazeb pro jejich zachování.

Péče o vodní režim urbanizovaného území - zachování přirozených forem vodotečí a jejich doprovodných vegetačních pásů jako významného liniového prvku krajinné struktury, ochrana cenných vodních a mokřadních ekosystémů, zlepšení vodního režimu území i širší oblasti rozšiřování ploch zeleně a budování technických opatření pro zadržování vody.

Pozornost způsobům řešení dopravy, vytváření urbanistických koncepcí minimalizujících nároky na individuální motorovou dopravu a na dopravní obsluhu, preference hromadné dopravy, pěší a cyklistické dopravy.

Pozornost formám výstavby, podpora výstavby nízkoenergetických objektů, využití netradičních zdrojů energie, využití zeleně a vody na stavebních konstrukcích.

Kvalita prostředí – hygiena – ochrana proti imisím, prašnému spadu a hluku systémovými opatřeními usměrnění dopravních zátěží, minimalizace emisí technickým řešením komunikační sítě a kvalitou vozidel, prašnému spadu a hluku, zlepšování mikro a mezoklimatických podmínek řešením zeleně a vody, zvyšování prostorové a estetické účinnosti přírodních prvků, ochrana jedinečných hodnot a rysů spoluvytvářejících ráz krajiny, ochrana stop kulturně-historického vývoje krajiny.

B.2.3.2 Charakteristika a stav krajiny ČR – přírodní podmínky a civilizační vlivy

B.2.3.2.1 Přírodní podmínky

Charakteristika krajiny ČR z pohledu územního rozvoje se opírá o obecnou charakteristiku přírodních podmínek, která byla výchozí pro vývoj osídlování a kultivace a pro vznik současného charakteru krajiny:

- klimatická charakteristika,
- geologická charakteristika,
- geomorfologická charakteristika,
- hydrologická charakteristika,
- pedologická charakteristika,
- botanická charakteristika,
- zoologická charakteristika,
- biogeografické a biochorické členění ČR.

B.2.3.2.2 Civilizační vlivy

Hlavní etapy vývoje kultivace a osídlování krajiny

Struktura a podoba dnešní kulturní krajiny území České republiky se formovala od neolitu. Nutnost trvalého usazení zemědělců v neolitu a době bronzové vedlo ke vzniku stálých hospodářských obvodů *rodových vsí (plužiny)*, což dále vedlo ke vzniku stabilní *cestní sítě* a k ustálené lokalizaci sídel, kterou doplňují útočištná *hradiště* (v keltském období *oppida*, okolo roku 800 slovanská *hradiště*), centra řemeslníků a ozbrojených družin. Koncem raného středověku již dochází k určité diferenciaci funkcí a hospodářské důležitosti sídel, kdy vznikají předpoklady pro zrod skutečných středověkých měst se všemi atributy.

Od 12. do 14. století probíhá tzv. *velká středověká kolonizace*. Do pralesní krajiny nejprve vniká síť osídlených enkláv (šlechtická léna, klášterní fundace, obranné zemské hrady či osady na dálkových obchodních cestách). Tato síť je pak základem velké kolonizace. V tomto období se ztrojnásobuje počet obyvatel a přírodní krajina ztrácí plošnou převahu.

Namísto rozptýlených nevelkých osad se vytváří právně vázaná *stabilní síť větších a pravidelně uspořádaných vesnic různých typů, opevněných měst, hradů, tvrzí, kostelů a klášterů*. Na venkovské usedlosti zpravidla navazuje pruh pozemků se sledem kultur: zahrada – pole – trvalý travní porost – les. Celková výměra lesů se rychle zmenšuje (lesní pastva dobytka) a v četných oblastech začínají převažovat bezlesé plochy. Dříve souvislý, těžko proniknutelný a místy nepřístupný prales je kolonizací rozdroben v zemědělské plochy s mozaikou drobných lesů a hájů, skupinovou a soliterní zelení (*gotická parková krajina*). Hraniční hvozdy však zůstávají nedotčené. V pozdním středověku jsou osidlovány i příhodnější enklávy v lesních oblastech hornatin s členitým reliéfem. Plužiny zde jsou

menší, ve vyšších částech katastru převládají lesy. Středověk vytvořil v krajině základní kulturní kostru osídlené krajiny – stabilizovanou strukturu městského a venkovského osídlení, cestní síť a obrysy struktury zemědělské půdy. Od této kulturní kostry se odvíjely proměny krajiny novověku, přičemž některé ze znaků struktury středověké krajiny se dodnes významně projevují v krajině.

V období *renesance* (1500–1620) se zvyšuje podíl *režijního hospodářství šlechty (velkostatky)*. Nejpočetnějšími hospodářskými podniky jsou *tzv. poplužní dvory*. Nejbohatší vlastníci využívají svého monopolu a budují pivovary, panské vodní mlýny, pily, ovčiny (velký vzrůst pastevectví), krčmy, myslivny, hutě, sklárny, hamry na zpracování rud a valchy na zpracování vlny. Do krajiny vnikají letohrádky. Masovým jevem je likvidace bažin a mokřin a zakládání nových rybníků a rybníčních soustav, které doprovází rybářské bašty. Koncem 16. století dosahuje u nás výměra rybníků své největší rozlohy. Vyrůstá těžba a objevují se nové důlní stavby. České země se diferencují na odlišné oblasti: rychle se zalidňující lokality s nezemědělskou výrobou, agrární nížiny ve staré sídelní oblasti a zaostávající odlehlé a málo úrodné kraje.

Nastává vlna *novověké kolonizace*. Zalidňují se horské oblasti (kolonizované podhůří) i některé vylidněné nížiny. Podílí se na ní jak němečtí osadníci z ciziny, tak domácí obyvatelstvo českého i německého původu. V podhůří se umísťují železárny a sklárny, které vyžadují velké množství dřeva a dřevěného uhlí v co největší blízkosti výroby.

V období *baroka* se utváří velmi *stabilní statická struktura osídlení naší krajiny s centry celých oblastí (zemská a krajská střediska), pozdějších okresů i jednotlivých panství* (cca 350 panství v českých zemích). Většinu území obhospodařují *panské velkostatky*, zvyšují se robotní povinnosti, utužuje se nevolnictví. Objevují se nové plodiny a efektivnější způsoby hospodaření, pole člení meze. Staré solitérní stromy jsou v polní krajině vzácné, často doprovázené drobnou sakrální architekturou. Nejpestřejší částí krajiny jsou pastviny, které mají měřítko i uspořádání drobných parkových krajin. Lesní porosty jsou pevně vymezeny. Barokní *krajinářské úpravy* a estetická a funkční kultivace ovlivnily podstatně dnešní výraz krajiny a dodnes vytvářejí významné kulturní a estetické hodnoty. Vazba významných i drobnějších staveb na důležitá místa v krajině, vzájemná provázanost kompozičních prvků krajiny soustavou os alejí a vizuálních os průhledů ovlivnily řád, projevující se *geometrizací a formalizací prvků krajiny*. Tyto znaky představují dnes významnou kulturní hodnotu, kterou je třeba zohlednit v územním plánování, zejména v pozornosti věnované nezastavěným územím.

Průmyslová revoluce a dynamický rozvoj dopravy jsou začátkem ochuzování biologické rozmanitosti krajiny. Vznikají průmyslové oblasti, tovární komplexy, sídelní aglomerace, urbanizovaná krajina. Dochází ke změnám statické sídelní struktury, vzniká dynamická struktura osídlení založená na dopravních rozvojových trasách. V souvislosti se změnami dochází k větší unifikovanosti krajinné struktury. Mokřiny a bažiny jsou odvodňovány. Rychle se rozšiřuje pěstování brambor (masivní vodní eroze, výraznější zanášení koryt středních toků). Rozvoj cukrovarnictví vyvolává požadavek po těžkých, vlhkých půdách, což vede k hromadnému rušení rybníků. Mění se i obraz lesa, jeho druhové složení a porostní struktura.

Ve 20. století se zvětšují *aglomerační trendy, dochází k suburbanizaci předměstskými vilovými čtvrtěmi i novými podniky*. Vesničtí domkaři a kovozemědělci doplňují historická schémata sídel, zastavují se návsí, obestavují hlavní silniční komunikace na okrajích obcí. Významnou proměnu části naší krajiny a její struktury představuje odsun německého obyvatelstva v letech 1945 a 1946. Na rozsáhlých územích krajina ztrácí svůj původní kulturní charakter.

Pro územní plánování přináší poznatky o vývoji kulturní krajiny cenný zdroj poznání a informací o smyslu, důvodech a logice využívání krajiny – zejména pro osídlení a hospodářské využití, později pro rekreační využití. Zachování stop historické kultivace krajiny a jejich využití v novodobé struktuře mohou posílit identitu a kulturní význam určitých území, určité znaky kulturního vývoje mohou představovat též limity využití území.

Vztah zastavěných částí obcí a krajiny

Z hlediska vztahu zastavěných částí obcí a krajiny je území ČR charakterizováno vedle středních a velkých měst s aglomeračními vazbami a suburbanizačními jevy zejména velkým podílem malých měst a vesnic s kompaktními půdorysy zástavby. Právě tato malá města a vesnice rozložené v členité krajině menšího měřítka spolu s výjimečnými stavbami a kulturními dominantami (hrady, zámky, poutní místa a kostely, rozhledny) spoluvytvářejí typický vzhled a rázovitost české krajiny. Pouze pro některých oblastí je typická hustší síť soliterních staveb a souborů a rozptýlené vesnické zástavby (Liberecko, Jablonecko) a silná geometrizace vytvořená způsoby zemědělského hospodaření (vínice na Jižní Moravě, chmelnice na Lounsku a Žatecku, ovocné sady na jižních svazích Českého středohoří). Velký podíl území s členitým georeliéfem s pohledovou uzavřeností nebo polouzavřeností (s možností dalekých průhledů a výhledů) vytváří obecně přijímaný dojem krajiny úměrného měřítka. S tím souvisí právě i převaha drobnějších sídel městského typu a menších vesnic (Táborská vrchovina, Podkrkonoší, Ždárské vrchy). Pro některé oblasti ČR jsou však zcela typické odlišné charakteristiky – velké dimenze a pohledová otevřenost krajiny, které spolu s velkoplošným členěním krajiny a drobnými dimenzemi prvků prostorové struktury vytvářejí velké měřítko (Polabí, Pooohří, Jižní Morava, Hornomoravský úval).

Značná členitost georeliéfu na většině území (70,2 % území tvoří členité tvary) (Löw, Michal), rozdílné přírodní podmínky a podmínky pro zemědělství (zejména klimatické a půdní podmínky), doba osídlování a kultivace krajiny a kulturní tradice přinesly rozmanitý vztah sídel, staveb a krajiny. *Rámcové typy krajinného rázu ČR* (Löw, Culek, Novák, Hartl) proto vycházejí z vegetační stupňovitosti, biogeografické charakteristiky, z historických typů venkovských sídel a jejich plužin, typů lidového domu a z vývoje osídlení krajiny.

Poloha a urbanistická forma města

Čitelným znakem vztahu osídlení a krajiny je *poloha a urbanistická forma města*. V závislosti na přírodních, územně-technických, sociálně-ekonomických, kulturně-historických a politických podmínkách vznikla města ležící v rovině na velkém vodním toku (zpravidla na soutoku řek) – České Budějovice, v rovině při menších řekách – Litovel, v údolí velkých řek (zpravidla na soutoku řek) – Ústí nad Labem, v sevřených údolích menších řek – Náchod, na ostrohu – Nové Město nad Metují, na výšině nebo na terénní hraně – Mělník. Existují i města, využívající upravené krajiny a přizpůsobených přírodních podmínek (Třeboň v rybníční pánvi, pevnostní město Terezín).

Poloha a urbanistická forma venkovského sídla

Čitelným znakem charakteru venkovské krajiny je *poloha a urbanistická forma venkovského sídla*, patrná z jeho půdorysu a členění zemědělských pozemků, přiléhajících k sídlu. Jedná se o *pravidelné formy soustředěné* – sídla s kompaktním půdorysem (silniční ves, ulicová vesnice, řádková ves, návesní silnicovka, návesní vesnice, lesní návesní ves), *pravidelné formy uvolněné* – sídla s rozvolněným prostorově spojeným půdorysem (krátká řadová ves, lesní lánová ves, řadová nebo řetězová ves), *nepravidelné formy včetně sídel s rozptýlenou zástavbou* (hromadná ves, sedliště, dvorcová ves). Typ krajinného rázu je odvozen také od typu lidové architektury, která je v daném území tradiční a která svou přítomností v dnešní

zástavbě ovlivňuje charakter a identitu krajiny. Jedná se o oblast českého a moravského *roubeného domu*, roubený dům slezského pohraničí, alpský roubený dům na Šumavě a západoevropský *hrázděný dům* v severozápadních Čechách. Vztah venkovských sídel a krajiny je tvořen též charakterem a členěním *plužiny* – zemědělsky obhospodařovaných pozemků náležejících k vesnici. Podle způsobu členění na jednotlivé pozemky se nazývají typy plužin – úseková, traťová, délková, záhumenicová. Členění plužiny se projevuje v obrazu krajiny a spoluvytváří tak charakter krajiny.

Zemědělská činnost v krajině

Na charakteru krajiny se významně spolupodílí *zemědělská činnost*. Ekosystémy, vytvořené touto činností zaujímají v ČR 54,3 % plochy státu. Orná půda tvoří dle jednotné evidence nemovitostí (ČÚZaK, 2001) cca 40 % plochy státu, přičemž tento podíl v posledních letech mírně klesá ve prospěch travních porostů a lesů. Vysoké procento zornění, nadměrnou velikost honů a malý podíl ekostabilizačních prvků členících krajinnou strukturu musíme též považovat za charakteristické rysy krajiny. Problémy vznikly v posledních letech s údržbou krajiny, neboť značný podíl (cca 7 %) zemědělské půdy je v současné době ohroženo opuštěním. Vysoký podíl půd je ohrožen vodní erozí (téměř 42 % zemědělsky využívané půdy je zařazeno do ohrožených až nejohroženějších půd), rozsáhlá je fyzikální, chemická a biologická degradace půdy a kontaminace cizorodými látkami z hnojiv a pesticidů.

Lesní hospodářství

Lesní ekosystémy, které původně pokrývaly téměř celé území České republiky, zaujímají v současnosti 33,3 % rozlohy. Jedná se o širokou škálu lesních typů ovlivněnou vertikálním členěním území (lesní vegetační stupně), geologickými a pedologickými vlivy a přítomností resp. dostupností vody v krajině. Lesy *hospodářské* plní převážně produkční funkci a zaujímají 75,6 % výměry lesa. Kategorie lesů *ochranných* (3,5 %) a lesů *zvláštního určení* (20,9 %) zajišťují především mimoprodukční funkce. V charakteru krajiny se výrazně projevila změna druhové skladby převážně většiny lesních porostů. Současný podíl listnatých dřevin tvoří 23 %, přičemž přirozenému stavu by odpovídala hodnota přibližně 65 %. Přirozené a druhově rozmanité lesní porosty byly nahrazeny stejnověkými monokulturami. Plošný přechod na pasečné hospodářství, zejména pak velkoplošný holosečný hospodářský způsob, urychlil proces ochuzování druhové rozmanitosti lesů. Lesní porosty byly v některých oblastech poškozeny neúměrným imisním zatížením.

B.2.3.3 Hodnoty krajiny a jejich ochrana

Funkce krajiny

Funkce krajiny je možno definovat z různých úhlů pohledů vědních, technických a uměleckých disciplin. Z hlediska územního rozvoje se jedná o takové funkce krajiny, které korespondují s funkcemi území – funkcemi ekologickými, sociálně-ekonomickými a provozními, kulturně-sociálními a funkcí estetickou a prostorového uspořádání.

Ekologická funkce krajiny spočívá v tom, že krajina je prostředím pro faunu a floru a prostředím pro člověka. Vlastnosti krajiny ovlivňují funkčnost ekosystémů a kvalitu prostředí pro bydlení, práci a rekreaci.

Ekonomická funkce krajiny spočívá v možnosti využívání přírodních zdrojů, zemědělské produkce, lesního hospodářství a v možnosti realizace funkcí související s rozvojem osídlení, výroby a technické infrastruktury.

Kulturně-sociální funkce krajiny spočívá v tom, že krajina vytváří harmonické a esteticky působivé prostředí pro obývání, pro regeneraci fyzických a duševních sil, že má funkci kulturní, naučnou a vzdělávací, spočívající v přítomnosti stop historického vývoje a míst s duchovním významem, přírodovědných a památkových hodnot.

Hodnoty krajiny

Hodnoty krajiny vznikají jako výsledek hodnocení krajiny z hlediska vlastností, kterými se vyznačuje a z hlediska funkcí, které plní.

Přírodní a civilizační hodnoty krajiny. Některé specifické přírodní vlastnosti krajiny je možno označit za krajinné hodnoty (vlastnosti georeliéfu, vegetačního krytu nebo hydrického systému). Civilizační zásahy, osidlování a kultivace krajiny, rozvoj osídlení, sídel a technické infrastruktury vytvářejí specifické znaky kulturní a historické charakteristiky. Sem patří i takové vlastnosti krajiny, jako je historický nebo duchovní význam místa.

Charakter, ráz a kulturní identita krajiny. Specifickou vlastností krajiny, vyjadřující její vizuální projev a nesoucí informaci o jejích přírodních, kulturních a historických hodnotách, je ráz či charakter krajiny. Jedná se o vlastnost, která je vnímána především vizuálně. Pozorovaná krajinná scéna je hodnocena i z hlediska významového a obsahového, tedy z hlediska charakteristiky přírodní, kulturní i historické. Identita krajiny má svůj význam jako vlastnost kulturní krajiny vyznačující se výrazným charakterem, stopami historického vývoje a kulturním či duchovním významem. Prostorové vztahy přírodních a civilizačních prvků krajiny spoluvytvářejí obraz, který se může vyznačovat estetickými hodnotami.

Hodnoty obyvatelnosti krajiny. Krajina vyvábí rámec obytného prostředí a prostor pro uskutečňování obytných i rekreačních funkcí. Proto se kvalita krajiny – zlepšení nebo zhoršení jejích přírodních, kulturních, historických a estetických hodnot – projevuje bezprostředně v kvalitě prostředí pro život člověka. Systémy a prvky krajiny jsou proto nedílnou součástí urbanistické tvorby a součástí nástrojů územního plánování.

Ochrana funkcí a hodnot krajiny

Vztah sídel a krajiny se projevuje nejenom v rázu krajiny, ale také v tendencích a možnostech rozvoje sídel, osídlení a technické a dopravní infrastruktury. Jsou to vedle podmínek územně technických zejména podmínky ochrany životního prostředí (ochrana půdy, vody, lesa, požadavky na hygienu prostředí), které usměrňují a limitují územní rozvoj a podmínky ochrany přírody a krajiny (VKP, ÚSES, krajinný ráz, zvláště chráněná území, NATURA, památné stromy, druhová ochrana) a kulturních hodnot (kulturní památky, památkové zóny a rezervace).

Charakteristickým rysem krajiny ČR je přítomnost zachovaných velice cenných částí přírody, které jsou chráněny dle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů. V rámci obecné ochrany přírody jsou chráněny významné krajinné prvky, krajinný ráz a jsou vytvářeny systémy ekologické stability. Všechny tyto aspekty mají významný vliv na územní rozvoj.

Veškerá evropská krajina, tedy nejen přírodně a kulturně cenná, ale i sídelní, nebo devastovaná krajina je do ochrany zahrnuta. Tato konvence vyplývá z přijetí Evropské úmluvy o krajinně z roku 2000. Úmluva byla přijata na konferenci ministrů Rady Evropy, kompetentních k ochraně krajiny. Česká republika přistoupila k této úmluvě v lednu 2005. Cílem této úmluvy je podpořit ochranu krajiny, péči o ni a krajinné plánování a organizovat evropskou spolupráci v otázkách týkajících se těchto záležitostí.

Významné krajinné prvky

Významný krajinný prvek (VKP) jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny, utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability. Významnými krajinnými prvky jsou lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera, údolní nivy. Dále jsou jimi jiné části krajiny, které zaregistruje podle § 6 orgán ochrany přírody jako významný krajinný prvek, zejména mokřady, stepní trávníky, remízy, meze, trvalé travní plochy, naleziště nerostů a zkamenělin, umělé i přirozené skalní útvary, výchozy a odkryvy. Mohou jimi být i cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně historických zahrad a parků (zákon č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů).

Územní systém ekologické stability

Územní systém ekologické stability (ÚSES) je podle § 3 písmene a) zákona č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů vzájemně propojený soubor přirozených i pozměněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů, které udržují přírodní rovnováhu. Hlavním smyslem ÚSES je posílit ekologickou stabilitu krajiny zachováním nebo obnovením stabilních ekosystémů a jejich vzájemných vazeb. *Nadregionální ÚSES* – rozlehlé ekologicky významné krajinné celky a oblasti s minimální plochou alespoň 1 000 ha. Jejich síť by měla zajistit podmínky existence charakteristických společenstev s úplnou druhovou rozmanitostí bioty v rámci určitého biogeografického regionu. *Regionální ÚSES* – ekologicky významné krajinné celky s minimální plochou podle typů společenstev od 10 do 50 ha. Jejich síť musí reprezentovat rozmanitost typů biochor v rámci určitého biogeografického regionu. *Lokální ÚSES* – menší ekologicky významné krajinné celky do 5–10 ha. Jejich síť reprezentuje rozmanitost skupin typů geobiocénů v rámci určité biochory (www.ochranaprirody.cz).

Krajinný ráz

Ochrana krajinného rázu je velmi účinným nástrojem především vizuálně vnímaných hodnot krajinné scény. Zcela bezprostředně se týká výstavby v krajině a změn ve využití území. Ochrana krajinného rázu bude patřit mezi limity využití území a bude uplatňována v procesu pořízení územně plánovací dokumentace. Ochrana krajinného rázu bude v územních řízeních uplatňována mimo zastavitelné plochy.

Ochrana krajinného rázu je zakotvena v § 12 zákona č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů:

(1) Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

(2) K umísťování a povolování staveb, jakož i jiných činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem.

(3) K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným právním předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.

Zvláště chráněná území přírody

Zvláště chráněné území přírody je velmi významná nebo jedinečná část živé či neživé přírody. Jedná se o maloplošná a velkoplošná zvláště chráněná území.

Národní parky (NP)

V České republice byly zřízeny 4 národní parky, které v souhrnu pokrývají 1,51 % plochy státu (Krkonošský národní park, Národní park a CHKO Šumava, Národní park Podýjí, Národní park České Švýcarsko). Národní parky jsou dle zákona rozsáhlá území, jedinečná v národním či mezinárodním měřítku, jejichž značnou část zaujímají přirozené nebo lidskou činností málo ovlivněné ekosystémy, v nichž živočišné a neživé příroda mají mimořádný vědecký a výchovný význam. Veškeré využití národních parků musí být podřízeno zachování a zlepšení přírodních poměrů a musí být v souladu s vědeckými a výchovnými cíli sledovanými jejich vyhlášením (zákon č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů).

Chráněné krajinné oblasti (CHKO)

V ČR bylo vyhlášeno 24 chráněných krajinných oblastí, které pokrývají 13,2 % státního území. Za chráněné krajinné oblasti lze dle zákona vyhlásit rozsáhlá území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů s hojným zastoupením dřevin, popřípadě s dochovanými památkami historického osídlení. Hospodářské využívání těchto území se provádí podle zón odstupňované ochrany tak, aby se udržoval a zlepšoval jejich přírodní stav a byly zachovány a vytvářeny optimální ekologické funkce těchto území. Rekreační využití je přípustné, pokud nepoškozuje přírodní hodnoty chráněných krajinných oblastí (zákon č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů).

Maloplošná zvláště chráněná území (MZCHÚ)

Soustavu maloplošných zvláště chráněných území v ČR tvoří celkem 2 123 ploch zařazených do čtyř kategorií (*národní přírodní rezervace, národní přírodní památka, přírodní rezervace, přírodní památka*) a zabírajících celkem 91 820 hektarů (1,16 % celkové rozlohy státu). Z tohoto počtu leží celkem 1 603 maloplošných ZCHÚ mimo CHKO a NP.

Natura 2000

Využití území bude limitovat také soustava *Natura 2000*. Je to celistvá evropská soustava území se stanoveným stupněm ochrany, která umožňuje zachovat přírodní stanoviště a stanoviště druhů v jejich přirozeném areálu rozšíření ve stavu příznivém z hlediska ochrany nebo popřípadě umožní tento stav obnovit. Na území České republiky je *Natura 2000* tvořena *ptačími oblastmi a evropsky významnými lokalitami*, které požívají smluvní ochranu (§ 39 zákona č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů) nebo jsou chráněny jako zvláště chráněné území (§ 14 zákona č. 114/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů). Jejich vyhlášení neprochází schvalováním Evropské komise a jednotlivé ptačí oblasti zřizuje Česká republika samostatně v souladu se zákonem o ochraně přírody a krajiny nařízením vlády. Vláda v posledním čtvrtletí roku 2004 vyhlásila 38 ptačích oblastí. Vláda již schválila národní seznam evropsky významných lokalit (863 lokalit), který v únoru 2005 předala Evropské komisi. Stát je povinen zajistit trvalou péči o území zařazená do soustavy *NATURA 2000*. Upřednostněna bude péče ve spolupráci s vlastníky a uživateli pozemků. Péče o lokality se na rozdíl od dosavadních chráněných území soustřeďuje především na hlavní evropsky významné předměty ochrany (www.ochranaprirody.cz).

Z území, která jsou chráněná v rámci mezinárodních úmluv, ale jejichž ochrana není zakotvena v zákoně č. 114/1992 Sb., je třeba věnovat pozornost těm, která jsou zahrnuta do *Ramsarské úmluvy*, do biosférických rezervací, viz EECONET.

Ramsarská úmluva

Úmluva o mokřadech majících mezinárodní význam především jako biotopy vodního ptactva, známá spíše pod názvem *Ramsarská úmluva*, byla sjednána v iránském městě Ramsar v roce 1971. V současné době má úmluva 138 smluvních stran. *Ramsarská úmluva* je první mezinárodní úmluvou zaměřenou na ochranu a rozumné využívání přírodních zdrojů a jednou z mála úmluv chránících určitý typ biotopů. Prostřednictvím úmluvy je zajišťována celosvětová ochrana všech typů mokřadů (www.env.cz).

Biosférické rezervace UNESCO

Biosférické rezervace UNESCO, kterých je na světě více 400, představují reprezentativní ukázky přírodních krajín, ve kterých zároveň hraje důležitou roli člověk a jeho aktivity. Kromě ochrany ekosystémů a rostlinných i živočišných druhů (funkce konzervační), mají biosférické rezervace také velký význam pro výzkum, vědu a ekologickou výchovu jako určité „laboratoře a učebny v přírodě“ (funkce logistická) a jejich součástí jsou také aktivity zajišťující trvale udržitelný rozvoj místních obyvatel (funkce rozvojová). Tyto specifické rezervace jsou členěny do tří zón podle stupně ochrany a využití území – do *zóny jádrové, nárazníkové a přechodové*.

Evropská ekologická síť EECONET

Plochy EECONET nemají v naší legislativě zákonnou oporu, mají však kompatibilitu se státy EU a dalšími okolními státy ČR. Částečně se překrývají s ÚSES, centra EECONET však zauímají zpravidla větší plochy území nežli biocentra a blíží se svým vymezením a částečně i polohou velkoplošným územím ochrany přírody a přírodním parkům. Prvky EECONET jsou obsaženy ve dvou vrstvách, obsahujících zóny a koridory.

Struktura kulturní krajiny v sobě skrývá v mnoha případech stopy kulturně-historického vývoje a má tudíž kulturní, naučnou a vzdělávací hodnotu, chráněnou jako hodnota památková. Jedná se dle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů o možnost chránit části krajiny (prvky, areály a celá území) jako *kulturní památky, památkové zóny* nebo v rámci ochranného pásma kulturní památky.

B.2.3.4 Problémy krajiny v rámci územního rozvoje

Problematika rozvoje území, jeho koncepcí a priorit, je ovlivněna současným stavem krajiny a jejími problémy. Tyto problémy dané tendencemi sociálního a ekonomického vývoje vznikly jako důsledek nedocení významu krajiny a jejích neobnovitelných hodnot, přecenění ekonomických funkcí krajiny (těžba, zemědělství, lesní hospodářství), nekonceptních trendů v urbanizaci a suburbanizaci, nekoordinovanosti koncepcí ekonomického a sociálního rozvoje a podceňováním jejich dopadů na vlastnosti krajiny ve vyvíjejících se přírodních a kulturních podmínkách přírodního prostředí ČR. Nepříznivými důsledky jsou pak snížení biologické rozmanitosti a početnosti populací původních druhů, snížení ekologické stability, stability vodního režimu, rekreační atraktivnosti krajiny a v důsledcích i ekonomických efektů vyplývajících z užívání krajiny. Jedná se zejména o následující problémy.

Zmenšování podílu ekologicky cenných prvků krajinné struktury, které mají stabilizační funkci a vyznačují se vyšší biodiverzitou (břehové porosty vodotečí a vodních ploch, remízky, meze, vlhké louky atd.).

Erozní ohrožení zemědělské půdy (ztráty ornice, ohrožení osídlení a ztráty na majetku), nedostatečná údržba a obhospodařování zemědělských produkčních ploch, lesní a nelesní zeleně.

Snížení průchodnosti krajiny zvětšováním honů a odstraňování tradičních členících prvků a cest – negativní vliv na ekologii krajiny a na její rekreační využití.

Změny krajinného rázu – snížení estetických hodnot výstavbou zemědělských závodů, nevyužitými opuštěnými areály zemědělské výroby, trasami technické infrastruktury, výstavbou telekomunikačních stožárů a větrných elektráren na pohledově exponovaných místech krajiny.

Rozptýlená výstavba ve volné krajině (výstavba mimo bezprostřední vazbu na existující sídla, bez vazeb na technickou infrastrukturu) – narušení tradičních ekologických a provozních vazeb a hodnot krajinného rázu, vnášení rušivých prvků do krajiny (doprava, inženýrské sítě). Stabilizace individuální zástavby rekreačních chat v krajinářsky cenných územích.

Urbanizace a suburbanizace zasahující do krajiny a vyznačující se nadměrnými dimenzemi a měřítkem staveb (obchodní a skladové zóny a areály), nadměrné dimenze a nevhodné formy ploch nízkopodlažní zástavby degradující ekologické a estetické hodnoty krajiny. Změna charakteru sídelní struktury v suburbiích. Nekoncepční výstavba a extenzivní rozvoj venkovské zástavby, změna vztahu venkovských sídel k okolní krajině, ohrožení zástavby povodněmi.

Ztráta identity venkovských sídel (změna struktury osídlení, změna struktury sídel, cizorodé formy architektonického výrazu novostaveb, vnášení cizorodých kulturních vzorů, nerespektování tradičních kulturních hodnot krajiny), nedostatečná péče o zeleň ve venkovských sídlech.

Negativní vlivy nevhodných forem rekreačního využití (umísťování a rozvoj rekreačních zařízení bez zajištění dopravní přístupnosti, možností parkování a technické infrastruktury, naddimenzování kapacity rekreačních lokalit, absence cyklotras a nedostatečné usměrnění pěší turistiky v cenných územích).

Rozvoj dopravní infrastruktury (zahuštění dálniční a silniční sítě, dimenze staveb, segmentace území, zásahy do přírodních a estetických hodnot, ovlivnění obytného prostředí, hluk z dopravy).

Velkoplošná těžba nerostných surovin, zvláště hnědého uhlí (Severočeská hnědouhelná pánev), kameniva (především České středohoří, Blanský les), vysoce kvalitních vápenců (Český kras) a štěrkopísků (např. Třeboňsko, Pomoraví, Polabí).

Znečištění ovzduší (pachové imise z chovů živočišné výroby, lokální topeniště, znečištění z automobilové dopravy, ze středisek zemědělské výroby).

Znečištění povrchových a podzemních vod (absence kanalizace, absence ČOV).

Poškození lesních porostů v horských polohách imisemi z průmyslových, energetických a mobilních zdrojů.